

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 4—5 (1985)

САДРЖАЈ

Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	167
Структура слога и проблем силабизација у српскохрватском језику (РАДОЈЕ СИМИЋ)	181
Именичка образовања с префиксима <i>над-</i> и <i>под-</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	205
Неки случајеви конгруенције у језику Марка Миљанова (БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ)	220
Гласовне промене у енклизи (ЗОРКА КАШИЋ)	228
Из терминологије и лексике	
Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре (ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ)	234
Термин <i>видео</i> (ЈАСМИНА МИХАЈЛОВИЋ)	241
Из проблематике именица с месним значењем (ТАТЈАНА ЖИГИЋ и ИВАНА ПРИБИЋЕВИЋ)	253
Дописи и питања	
Негација уз инфинитив и рјечцу <i>да</i> + презент (МИЛОРАД ЂИРКОВИЋ)	261
Писање сложених скраћеница (ДУШАН НИКОЛИЋ)	264
Напомене уз два претходна прилога (МИТАР ПЕШИКАН)	269
Око часа и сата (МИТАР ПЕШИКАН)	273
Хроника	
ПАВЛЕ ИВИЋ: О актуелним проблемима нашег књижевног језика	276
Спомени	
Четврт века од смрти Александра Белића (ДРАГО ЂУПИЋ)	282

НЕКИ СЛУЧАЈЕВИ КОНГРУЕНЦИЈЕ У ЈЕЗИКУ МАРКА МИЉАНОВА

Слагање атрибута и предиката са именицама мушкога и мушког и женскога рода на -а, односно са именицама које својим граматичким особеностима себе квалификују као именице женског рода, а семантичко-синтаксички припадају мушком и женском роду, једно је од интересантнијих питања о којему се у српскохрватској синтакси није довољно говорило. Није се, мислимо, довољно о овоме питању расправљало када се говорило о језику писаца, старијих и новијих, нити је пак ово питање нашло своје право мјесто при обради српскохрватских народних говора, са мањим изузецима. Озбиљније се о овом проблему говорило у уџбеничкој литератури,¹ неким мањим расправама² и само при обради језика појединих писаца.³

Ми смо се овога пута прихватили да опишемо поменућу синтаксичку појаву у језику Марка Миљанова, користећи сљедећа његова књижевна остварења: *Примјери чојства и јунаштва*, *Живот и обичаји Арбанаса*, *Нешто о Братоножићима* и *Два писма*, која

¹ Т. Маретић, *Граматица хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963, 431—433; М. Стевановић, *Граматица српскохрватског језика за гимназије*, Цетиње 1971, 292—302; *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974, 119—152; Иван Брабец, *Мате Хрaste*, Сретен Живковић, *Граматица хрватско-српскога језика*, Загреб 1966, 217—220; И тако даље.

² А. Велић, *Напомене о једној синтаксичко-морфолошкој особини*, Јужнословенски филолог IV, Београд 1924, 24—28; Светозар В. Марковић, *О колебаљивости слагања у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу (и о роду ових именица)*, *Питање књижевности и језика*, Сарајево 1954, 87—110; Мате Хрaste, *Моје колеге или Моји колеге*, *Језик 2* (1953), 61—62; А. Јечменица, *О Лалићевој конкуренцији уз именице на -а које означавају мушка лица*, *Књижевност и језик*, Београд 1966, бр. 3, 304—310.

³ Детаљније о овом питању говорили су: Ж. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића (Функције синонимских односа)*, Београд 1967, Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад 1968, 111—114; Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад 1972; Херта Куна, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, Сарајево 1970; Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, Титоград 1976, 193—199.

су објављена у књизи *Марко Миљанов — Цјелокупна дјела, Прoсвeта, Београд* (за штампу приредио Трифун Ђукић).

Разматрајући проблеме разграничења граматичког и семантичког типа конгруенције на нивоу језика Марка Миљанова, додирнућемо се и извјесних теоријских погледа лексичко-семантичког нивоа језика поменутог писца. У сваком случају било би потребно да се размотре и специфичности бифуркације, како у лексичкој вези тако и у синтаксичкој, на бази којих се у реченичној структури успостављају елементарне синтаксичке јединице. При томе требало би у сваком посебном случају окарактерисати лексичко-семантичку вриједност управног члана као носиоца такве синтаксичко-семантичке јединице. Но, о овом питању говорићемо опширније када будемо обрађивали конгруенцију уопште у језику поменутога писца. Сада се само уклапамо у основне поставке у вези са нашом ужом темом, а оне су обухваћене следећим питањима:

1. Слагање атрибута и предиката са именицама типа: *буљубаша, паша, арамбаша, слуга, старјешина, поглавица* (=Тип — А)

2. Слагање атрибута и предиката са именицама типа: *делија, мегданција, комшија, конакција, грабација* (=Тип — Б)

3. Слагање трибута и предиката са именицама типа: *незналица, фалиша, убица, будала* (=Тип — В)

4. Слагање атрибута и предиката са именицама типа: *дружина, господа и браћа* (=Тип — Г).

И, најзад, у вези са свим поменутиим типовима именица рећи ћемо на крају и о конгруенцији односне замјенице *који, -а, -е*, а у закључку даћемо наше опште виђење о свим горепоменутиим типовима конгруенције.

У анализи ових веза — које су, као што рекосмо, предмет и нашега рада — намећу се и неки „теоријски проблеми“. Управо, на морфолошком и семантичком нивоу ту се осјећа већа варијабилност у конгруенцији реченичних чланова центрираних око жижне лексеме, што све условљава и посебна решења. Из тих разлога ми смо извршили класификацију материјала према семантичким вриједностима лексема, а „граматичке карактеристике“ узећемо као критеријум субкласификације. Управо, према том критеријуму примјере стављамо у *С* групу, код којих је конгруенција у једнини и *П* групу, код којих је конгруенција у множини.

Општепознато је да се придјевске ријечи вршећи функцију атрибута наслањају на именицу коју одређују и слажу се с њом у роду, броју и падежу.⁴ Међутим, има именица код којих није

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974, 131.

извршена строга граматичка диференцијација у роду, односно код којих се не слаже природни са граматичким родом. Атрибутске ријечи се сада, разумије се, сасвим друкчије понашају при свом граматичком обликовању. Оне ће се ту понашати према именици као категорији која има природни род и према њој, с друге стране, опет као граматичкој категорији. Слагаће се, дакле, с њом облички и семантички. Такав синтаксички „дублетизам“ имамо прије свега код именица мушког рода са самогласником -а у номинативу сингулара, чија је цијела парадигма прикључила ове именице женском роду.

Наши старији граматичари су прописивали као правило да се атрибут и дио предиката, уколико се јављају у форми који разликује род — слажу с именицама овога типа на један начин када су именице у сингулару, а на други начин када се јављају у плуралу. Наиме, уз једину ових именица атрибут и дио предиката су у облику сингулара мушког рода, а у плуралу у облику женског рода. То су они прописивали и као једино нормативно за књижевни српскохрватски језик.⁵ А. Белић је поткрепљивао својим лингвистичким тумачењем оправданост таквог типа конгруенције. Он, рецимо, како каже М. Стевановић, то своје образложење даје овако: „... те су се именице као углавном називи занимања наслањале на лична имена (поред осталих и на именице мушког рода на -а) носилаца тих занимања (значи и на именице Лука, Никола, Илија, ...), па су се и придеви и све придевске речи које се на њих односе као год с тим именицама слагале с именицама које одређују — по значењу. У множини пак те именице се нису, као у једнини, могле ослонити на обликом сродна лична имена, јер лична имена и немају множину, па се зато слагање ту врши по облику.“⁶

На другачији начин о томе говоре новије граматике српскохрватског језика. Тако, на примјер, М. Стевановић у својој књизи *Савремени српскохрватски језик II*, ослањајући се на народне говоре, и то прије свега на оне који улазе у ужу основицу књижевног језика, на језик свакодневне комуникације, као и језик умјетничке литературе дозвољава у овим случајевима и семантички тип конгруенције када су ове именице у плуралу.⁷

Посмотримо сада како се у овом погледу понаша језик Марка Миљанова.

⁵ Исп. о томе М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974, 133—138. и тамо наведену литературу.

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд 1974, 133. и 134.

⁷ М. Стевановић, *Исто*, 132.

ТИП — А

Конгруенција — С

Па се и Петар нека арамбаша зове, 170; Ови слуга држи ибрик, 255; У то старјешина црковни сад запџ 171; Сулејман-паша турски буљугбаша, 226; ... који је тога времена био вјерни слуга везиров, 123; Један слуга црковни од јутра до мрака сједи, 225; Ајде, нека им придружи још барем једнога арамбашу, а Суљовима једнога буљугбашу, 170; ... да их не избави ријеч једнога судије који рече, 47; Но ту се нагна Лек Шабан, поглавица грудски и рече пашама, 35.

Конгруенција — П

Двије буљугбаше који се од цара нијесу бојали, 205; Паше турске нијесу радили, 100; Биле су двије паше низоземске, 34; А то су паше због два узрока чињели, 100; А да видимо српске арамбаше и турске буљугбаше, 175.

Наведени примјери нам показују да се у језику М. Миљанова конгруенција врши и супротно моделу који је обиљежен савременим стандарднојезичким узусом. Наиме, уз именице које су граматички женског рода, а семантички мушког, женски род је у С конгруенцији атрибута и предиката по стандарднојезичком идиому искључен. Код Марка Миљанова није.

Исто тако, језик Марка Миљанова демантује схватања старијих граматичара о П — конгруенцији. Избор између морфолошке и семантичке конгруенције варира од примјера до примјера, а у неким случајевима варијативност је дошла до изражаја и у истом примјеру, гдје се атрибут конгруира на граматичком нивоу — у облику је женског рода, а именски дио предиката на семантичком и у облику је мушког рода. Тиме се језик Марка Миљанова везује за народне говоре свога краја.⁸

ТИП — Б

Конгруенција — С

Његов речени комшија, 134; Треба помоћ тражити у моћнога комшије, 133.

Конгруенција — П

Клањају се скадарске делије, 173; Ови мегданције имали су своје војске, 43; И два конакције кренуше да иду у Скадар, 79; Грабације који грабе да ију, 56; ... турскије делија који

⁸ Исп. такву ситуацију код: М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XXXI, 111; Б. Милетић, *Црмнички говор* СДЗБ, књ. IX, 420; М. Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ, књ. XV, 208; Л. Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ, књ. XVIII, 284.

нијесу могли трпјет, 170; Мејданције су биле из племена Куча, 42; По жељи силније грабација, који су многе народе пожње-ли и прекалатили, 144.

У С — групи примјера слагање је семантичког типа према захтјевима књижевнојезичког идиома. У П — групи имамо углавном спроведен семантички тип конгруенције, што иде у прилог новијим схватањима у вези са овим проблемом. Иначе, преовладавање семантичког типа конгруенције у множини код ове и непосредно претходне групе примјера има помало и регионалан карактер, што није никаква случајност. Управо, ова особина је прије свега захватила писце из Црне Горе,⁹ па затим већину јекавских писаца, о чему је узгред нешто рекао и поткријепио примјерима С. Марковић у поменутом чланку.¹⁰

ТИП — В

Конгруенција — С

Није зна будала неваљала, 80; А ја нећу да ме светиш с оном незналицом који није умио чуват себе част, 32.

Конгруенција — П

Рече му да су незналице грјешне, 78; Али ово су ситне фа-лише, 88; Ови убице бјеже од своје куће, 143.

Овдје наведени примјери не уклапају се у цјелости у вуковски идиом. Наиме, разграничења атрибутско-предикатских веза на облике мушког рода у сингулару и женског рода у плуралу не везују се за старије нормативе и уз новија су одређења у том погледу. Значи, и код именица које чине управни члан у синтагмама које се конгруирају, а обиљежавају носиоца особине који може бити и мушко и женско конгруентна „искључивост“ је такође поколебана¹¹ што је такође интересантно са „типолошког гледишта“.

ТИП — Г

Конгруенција — С

И то му дружина рече, 12; Ко у други свијет господа што богато ужива, 136; Турска је господа све морала трпјет, 233; Ружили господу турску која је Илију на мукe метнула, 218.

⁹ В. В. Остојић, *Језик Петра I Петровића*, Титоград 1976, 195. и 196. Исп. и примјере из језика Ђ. Драговића, В. Врчевића, Ј. Јовићевића и др. писаца које С. Марковић у поменутом чланку на 93. стр. узима као представнике црногорских говора.

¹⁰ Светозар В. Марковић, *О колебаљивости слагања у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу (и о роду ових именица)*, Питања књижевности и језика, Сарајево 1954, 93. и 94.

¹¹ А. Велић, *Напомене о једној синтаксичко-морфолошкој особини српскохрватског језика*, Јужнословенски филолог IV, 24. и 25.

Конгруенција — П

Дружина су кћели да га убију на мртво, 50; ... које му дружина затворише за собом, 119; Он пошто му дружина врата затворише да не може к њима улећ, 122; А камо ти дружина? Погибоше!, 122; Јер га дружина ружау псовком и пријетњом, 180; И дружина се шаљау и себе ману наођау, 180; И тако не гледа што га браћа коре, 12; И каза му дружини који су ш њим, 271; Ево браћа неки долазе, 123.

Разлика у слагању овдје је условљена семантички. Када је писац или лице у дијалогу обиљежило именицама дружина и господа плурал именица друг и господин, онда имамо П — конгруенцију; у оном другом случају јавља се С — конгруенција. Дистинкција је спроведена сасвим прецизно, као да код Марка Миљанова уопште није било колебања у овом типу.

Посљедњи примјер указује на једну необичност. Уз именицу браћа употребљен је атрибут у облику мушког рода (браћа неки). Иначе, по књижевнојезичком узусу ова се именица употребљава једино за означавање плурала именице брат,¹² па је сасвим разумљиво што је предикат уобличен у плуралу.

Односна замјеница који,-а,-е у функцији везника односних реченица понаша се у конгруентном смислу, уколико се односи на именице које имају једну граматичку припадност, а другу семантичко-синтаксичку вриједност, као и атрибутско-предикатски случајеви уопште. Примјери:

Грабације, који грабе да ију, 56; Турске делије који вијесу могли трпјет..., 170; Ружили господу турску која је Илију на муке метнула, 228; И каза му дружини који су ш њим, 271; ... да их не избави ријеч једнога судије који рече, 47; двије буљугбаше који се од цара нијесу бојали, 205; Одоше да кажу пашама, који те послат низаме да гину, 34; А ја већу да ме светиш с оном незналицом који није умио чуват себе част, 32; Имао је наш народ рзожаљеније и нискије бестија који ничим себе награђују, 128; По жељи силније грабација који су многе народе пожњели и прекалатили, 114.¹³

Алтернативност је мање дошла до изражаја у овдје наведеним примјерима, а њих више у нашем материјалу нема. Семантичка конгруенција је извршена и тамо гдје је атрибут или дио

¹² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 151.

¹³ Ради прецизнијег приказивања стварног стања карактеристичног за језик Марка Миљанова, а у вези са појавом о којој говоримо, овдје је поновљено неколико примјера који су већ дати у претходним групама.

предиката отишао по морфолошкој конгруенцији. Овај процес изгледа није захватио само конгруенцију у *Г* — типу, гдје се налази један једини примјер који је уобличен по формалној вези иако није постојала никаква потреба за наглашавањем обличке конгруенције.

На основу овог прегледа можемо закључити сљедеће:

1. Конгруенција *С* у језику Марка Миљанова реализована је преко семантичког типа уз све именице са морфемом *-а* у номинативу сингулара, које су граматички везане за именице женског рода а семантички обиљежавају припадност именицама мушког и женског рода. Дакле, конгруенција је углавном спроведена по стандарднојезичком узусу. Изузетак је само један примјер из Типа — *А* који се може окарактерисати као особина позната језику народне литературе, а за њу зна и језик Вука Караџића,¹⁴ као и неки савремени писци.¹⁵

2. Алтернација морфолошког и семантичког облика слагања у конгруенцији *П* обиљежена је у језику Марка Миљанова у *А* и *Б* типу, што говори о двјема битним чињеницама, и то:

а) Језик Марка Миљанова се одваја од вуковског и противи се старијем књижевнојезичком узусу за који је по граматичким нормативима било карактеристично да је у конгруенцији *С* семантички тип, а у конгруенцији *П* морфолошки тип.

б) Иновације овога типа евидентне су код већине писаца црногорског говорног подручја што говори и о Марковој дијалекатској припадности тим говорима, мада су такве варијације обичне и за неке друге наше писце.

3. Строго разграничење конгруенције у једнини и множини на морфолошки и семантички тип спровео је само донекле Марко Миљанов у типу *В* уз именице чија је семантичка вриједност апсорбовала неку од особина реализовану у тексту као карактеристично упућују од говорника или саговорника. Личност се карактерише таквим именованом са највећим степеном засићености дате особине коју носи именица са собом. То, уосталом, показују атрибути који на извјестан начин у лингвистичком окружењу блокирају именицу појачавајући садржину семантичке засићености у њој (*будала неваљала, ситне фалише, ниски бестија, незналица грјешна*).

Оваква репартиција конгруенције у *А* и *Б* типу с једне стране и *В* типу с друге стране још више веже Марка Миљанова за

¹⁴ Т. Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1963, 431.

¹⁵ Ж. Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића*, Београд 1967; А. Јечменица, *О Лалићевој конгруенцији именица на -а које означавају мушка лица*, *Књижевност и језик*, Београд 1966, бр. 3, 304—310.

народне говоре и писце који су под јачим утицајем таквих говора стварали у нашој литератури.

4. Конгруенција у вези са именицама о којима је у овом чланку ријеч посматрана историјски у књижевнојезичкој перспективи налази се у процесу постепеног прилагођавања категорији именица мушког рода. Конгруенција *С* је у том смислу већ одредијелена, а конгруенција *П* је на путу да то учини. И језик Марка Миљанова усмјерен је такође у том правцу. Процес адаптације у његову језику је био већ у току, што показују *А* и *Б* тип, гдје је у алтернативним нијансама у једном од њих и преовладала конгруенција у мушком роду. Једино је у заостатку *В* тип, који се опире таквом процесу усаглашавања конгруенције и тиме се Марко Миљанов уклапа у свој дијалекатски идиом.

Бранислав Остојић